

MÉSZÁROS CSABA

„Sötét fellegek Európa egén”

A fasiszta hatalomátvétel Olaszországban

Az elveszett győzelem

Az első világháború idején Olaszország az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben igényt tartott Trentinóra, Tirolra, Isztriára mint olaszlakta területekre. Ezeket valamint további olasz igények kilégítését ígérte az 1915. április 26-án kötött londoni szerződés Franciaország, Anglia és a cári Oroszország nevében. A háború utáni párizsi békekonferencia a szerződésben foglaltaknak csak egy részét juttatta Olaszországnak. Vita kerekedett Dalmáciáról és Fiuméről is, amelyeket Jugoszlávia elvitattott az olaszoktól. Tiltakozásképpen Orlando miniszterelnök és Sannino külügyminiszter elhagyta Párizst, és visszatért Rómába (1919. április). Bár Olaszország az antant oldalán győztesen került ki a háborúból, belső problémái nemcsak hogy nem oldódtak meg, hanem a háború hatására még inkább súlyosbodtak. A háború teljesen felforgatta az állam gazdasági, politikai életét.

Az első világháború mindenekelőtt az ország gazdasági, pénzügyi helyzetét ásta alá. A viszonylag kevés belső erőforrással rendelkező Olaszország egymaga nem bírta viselni a háború költségeit, ezért egyre nagyobb mértékben volt kénytelen szövetségeseihez fordulni, ami az állam nagymértékű eladósodását eredményezte. Az olasz gazdasági viszonyokat már közvetlenül az egység létrejötte után is erősen befolyásolta néhány speciális körülmény: az ipar területén az alapvető nyersanyagbázis (szén, vasérc, olaj) hiánya, mezőgazdasági téren pedig az ország lakosságának nagyságához és élelmiszer-szükségletéhez képest elégtelen agrárterület és agrártermelés. Mivel a legfontosabb ipari nyersanyagokat és mezőgazdasági cikkeket Olaszország mindig külföldről hozta be, az olasz gazdasági életnek fontos meghatározója volt a termelés és a külkereskedelem, ezen belül pedig az export-import mérleg állása. A nyersanyaghiány és az elégtelen agrártermelés miatt a külkereskedelmi mérleg már a háború előtt is passzív volt. A deficitet Olaszország hagyományosan két forrásból pótolta: a külföldre vándorolt olaszok devizaküldeményeiből és az idegenforgalomból. A háború folyamán mindkét forrás katasztrofálisan elapadt, ugyanakkor az importszükséglet – egyrészt a hadiüzemek felfokozott termeléséhez szükséges nyersanyagtöbblet, másrészt a katonai behívások következtében csökkent agrártermelés miatt – megnövekedett. Az egymást követő kormányok nem tudtak megbirkózni a súlyos gazdasági helyzettel: fokozódott az áruhiány, nőtt a munkanélküliség, az állami valuta devalválódott. Ez a súlyos gazdasági krízis politikai téren is mély válságot eredményezett.

Az olasz politikai történet és a parlamenti hagyományok az első világháború előtt nem ismerték a pártok mai szilárd szervezeti felépítettségét. Bár voltak formális pártok (Olasz Szocialista Párt, Olasz Liberális Párt, Olasz Köztársasági Párt), de ezek is gyakran csak egyes kiemelkedő személyiségek körül kialakult csoportosulások voltak, ahol nem pártpolitika érvényesült, hanem ezen személyek politikája. 1919 januárjában jelent meg a nem túl színes politikai palettán az Olasz Néppárt, amely a katolikusok hivatalos visszatérését jelentette az olasz politikai életbe. Az 1919-es választásokon száz képviselőt sikerült a képviselőházba küldeniük. A hivatalos szocialista pártnak pedig 156 képviselője volt. Ettől az időtől kezdve Olaszországban már elképzelhetetlen volt úgy kormányt alakítani, hogy azt, aki erre megbízást kap a királytól, ne támogassák vagy a néppártiak, vagy a szocialisták. E két párt

volt a képviselőház legerősebb csoportosulása. Úgy gondolom tehát érdemes néhány mondat erejéig megállni náluk. Mind a katolikus szervezetek, mind a Néppárt mérsékelt reformokat hirdetett a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális élet valamennyi területén, az adózás átalakításától kezdve az iskolarendszer megjavításán keresztül a választójog reformjáig. Síkraszállt a társadalmi szervezetek szabadságának biztosításáért, a dolgozók szövetkezeteinek segítéséért, a munkaidő szabályozásáért, a szociális gondoskodás javításáért. A program ellenére a párt nem volt egységes, jelen voltak a demokraták és a régi stílusú katolikus konzervatívok is. Ez a megosztottság érezte hatását a párt politikai akcióiban is.

A szocialista párt volt az a párt, amely ellenezte a háborút, és itt a – megnyert – háború végén ez az a párt, amely szavazóinak száma duplájára, parlamenti mandátumainak száma pedig 52-ről 156-ra nőtt. Az olasz szocializmus nem óhajtott erőszakos forradalmat, bár szórványos de heves agitációja révén magához akarta vonzani a néptömegeket. Ezekből származtak a sztrájkok, amelyeknek nem sikerült megtörni a párt politikai ellenfeleit. Ily módon nem csináltak igazi forradalmat, ugyanakkor hatalomra sem jutottak. A szocialisták nem szánták el magukat arra, hogy erővel szerezzék meg a hatalmat, de nem is akarták azt megosztani. A pártvezetőségben és lapjukban, az *Avanti*¹ hasábjain szünet nélkül hangoztatták: „Ne tagadjuk meg önmagunkat”², hűeknek kell maradnunk nagy eszméinkhez: a proletariátushoz, a kapitalizmus elleni harchoz. De ezek nagyon gyakran csak szavak voltak, amelyek mögött hiába keressük a politikai akciók pontos terveit. Mindezek ismerete azért fontos, mert így láthatjuk, hogy Olaszország két legerősebb pártja – saját belső problémái miatt – sem elég erős ahhoz, hogy a kialakult válsághelyzetet megfelelően kezelje. Ugyanakkor 1919 és 1922 között öt kormány váltotta egymást. De a kabinet helyzete akkor is nagyon bizonytalan, amikor nincs kormányválság, főleg úgy, hogy 1920-ban színre léptek a fasiszták.

Az olasz fasizmus kezdete

A fasizmus csak 1920 végén vált elsőrendű politikai erővé. Amikor 1919 márciusában megszületett, még nem volt párt, csak egyszerű mozgalom. Maga Mussolini írta később (1932-ben): „...nem élt bennem semmiféle határozott elméleti terv. Elvem... a cselekvés elve volt. A fasizmus... a cselekvés szükségességéből született és lett cselekvéssé.”³ De ki is volt *Benito Mussolini*, az ember? 1914-ig szocialista, az *Avanti* című újság főszerkesztője. A pártból 1914-ben kizárták, mert kedvezően foglalt állást Olaszországnak Ausztria és Németország elleni háborúba lépésével kapcsolatban. Mindenekelőtt állandóan élt benne a cselekvés szükséglete, és cselekedni annyi, mint utat törni magunknak, megnyitni saját érvényesülésünk útját. Ereje nagyrészt a tagadatlanul heves, de sohasem homályos és

1. ábra. MUSSOLINI EGY KATOLIKUS SZENTMISÉN

sohasem színtelen szónoklataiban rejlett. Ő hát a vezér, párthívei pedig az első időkben leszerelt katonák voltak. A régi frontharcosokban a lázadás szelleme élt mindennel szemben, amiről úgy vélték, hogy akár az országban, akár külföldön megalázza a hazát. Az effajta elemek mellett mások is akadtak, olyanok, akiket többé-kevésbé cselekvés és kalandvágy sarkall. Ezekben inkább a karriervágy élt. A fasizmus kezdetben együtt élt a squadrizmussal.⁴ Majd mindegyik csoportban találunk olyanokat is, akik a fasizmus helyi diktátoraivá, „rasszokká” nővik ki magukat; ezek voltak azok a vezetők (pl. Farinacci Cremonában, Balbo Ferrarában), akik helyi személyi hatalmat tudtak teremteni maguknak. Mögéjük egyre számosabban sorakoztak fel a „rohamosztagok”, amelyek tagjai részt vettek a szocialisták elleni büntető expedíciókban. Ezek az akciók tipikus módon folytak le mindenütt. Egy korabeli szocialista jelentés drámai módon örökítette meg az olasz településekben végbement eseményeket: „Azzal kezdik, hogy létrehoznak egy fasciót és felavatják a gagliardettót, a fasiszta zászlót. Az első fasiszta mag a községekben idegen elemekből tevődik össze, akikhez csatlakozik néhány ember, rendszerint foglalkozás nélküliek, akiket természetesen megfizetnek, de senki sem tudja, kitől kapja a pénzt... Először is leveszik a község háromszínű zászlaját, azután létrehoznak egy „elnökséget”, körülbelül húsz fasisztából, akik végigdorbézolják a falut, míg a lakosság dolgozik. A posta érkezésekor a postahivatal előtt ácsorognak, és ha valaki megjelenik, hogy átvegye szocialista újságját, azt követik és felszólítják, hogy mondja le, és udvariasan kiveszik a kezéből. Hogy kárpótolják veszteségét, aprópénzt dobnak neki a földre: Vegye csak fel, ha igényt tart rá! Ha tiltakozik szabadságának megsértése miatt, saját érdekében tanácsolják, hogy ne legyen nagyon felháborodva, még ennél rosszabb is érheti... A súlyosabb csapások nem sokáig váratnak magukra. A község házáról el akarják távolítani a szocialista vezetőket... Célba veszik tehát a polgármestert és helyettesét, tudomásukra hozzák, hogy le kell mondaniuk saját érdekükben és határozzanak gyorsan. Az általános szavazati joggal megválasztottak nem akarják elhinni, hogy létezik ilyen arcátlanság, és várnak néhány napig, hátha ez az ismeretlen személyek által megkísérelt megfélemlítési manőver nem is valóság. A fascio helyi vezetője jelenti felelőseinek, hogy a parancsot a község nem teljesítette. Erre gyorsan válaszolnak, hogy akcióba kell lépni. Rohamszapat jelenik meg a polgármester és helyettese lakásán. Vagy kényszerítik, hogy azonnal írjon egy levelet, lemondólevelet önkéntesen, vagy pedig csak tanácsolják neki, hogy mondjon le saját és családja érdekében, akiket terrorizálnak, eltávolítanak, míg a küldöttség elvégzi a dolgát. Az önfejlődő polgármestereket összerugdossák, megtámadják éjjel, vagy amikor hazatér... Miután a vezetésből és az intézményekből minden szocialista nyomot eltávolítottak, a fasiszták helyi szocialistaellenes elemeket toboroznak..., és nyíltan bevezetik saját törvényüket. Ez a törvény nem más, mint a bot. A fascio vezetősége egyben törvényszék is. Megvizsgálja minden polgár magán- és politikai életét is kihirdeti felette ítéletét, ami csak akkor válik ismertté, amikor azt végrehajtották... Az ítélet végrehajtásával különleges kiképzésben részesült squadristákat bíznak meg, akik azt is tudják, hogy hol kell ütni az elítéltet. Ha fiatal, akkor a fején, ha öreg, akkor a hátán, vagy a mellén...⁵ Néhány hónap leforgása alatt a fasisztáknak jórészt sikerült szétrombolniuk a vidék haladó szervezeteinek tekintélyes részét. Csúpan 1921 első felében, a squadrista mozgalom első nagy terrorhullámának idején, Olaszország egész területén 726 fasiszta támadás történt. Ennek során a fasiszták tizenhét újságszerkesztőséget és nyomdát, 59 népházat, 119 munkakamarát, 107 szövetkezetet, 83 parasztligát, nyolc kölcsönzőintézetet, 141 kommunista és szocialista szekciót, száz kultúrkört, tíz népkönyvtárat, egy népi

egyetemet, huszonnyolc szakszervezetet, ötvenhárom munkásegyletet támadtak, semmisítették meg.⁶ A mozgalom taglétszáma 1921 első felében ugrásszerűen emelkedett. Míg 1920 végén az országban megalakult fasciók száma a kétszázat sem érte el, s taglétszámuk hozzávetőlegesen 30-40 ezer körül mozgott, 1921 márciusára a szervezetek száma 317-re emelkedett, a taglétszám pedig megduplázódott.

A fasciók számának növekedésével egyidejűleg megváltozott jellegük is. 1920–21 fordulóján országosan is a szó legszorosabb értelmében „harci” szervezetekként jelentek meg. 1920 őszétől a fasciók sajátos félkatonai alakulatokká változtak, amelyeknek alapegységeit különböző fegyveres csoportok: rohamosztatok, büntetőcsoportok, szabadcsapatok s különféle változatban megjelenő terrorista bandák alkották. Kifejlődésük első szakaszában az ország egész területére kiterjedő központi irányítást még nélkülözték. Szervezeti összetartozásuk eleinte legfeljebb községi, városi, körzeti és esetleg tartományi alapon alakult ki. Mussolinin pedig olyannyira nélkülözte a mozgalom, hogy egyes „rasszok” egyenesen tagadták a squadrizmus közösségét a fasisztákkal. A squadristák mozgalmának élén azonban nem állt senki. Az a tény, hogy a mozgalom egyetlen fővezérrel sem rendelkezett előbb-utóbb csökkentette a hatalmas civil haderő ütőképességét, s ennek végül is a központosítás szükségességének elismeréséhez kellett vezetnie. Ez pedig ismét Mussolini pozícióit erősíthette. Végsősoron tehát éppen Mussolini és a squadrizmus ellentéte szabadította ki Mussolinin elszigeteltségéből: ha magányos vezér volt hadsereg nélkül, mi sem tűnt logikusabbnak, mint élére állni egy hadseregnek, amely csak a fővezért nélkülözte. 1921 tavaszán Mussolini ebben az értelemben döntött: testestül-lelkestül a squadrizmusnak adta magát. Mindazonáltal felemelkedése a vezéri posztra ezúttal nem volt tüneményes; vezérsege, egy a mozgalmat és az ő személyét egyaránt érintő súlyos válság megoldásaként az 1921. májusi parlamenti választások után valósult meg.

1921 tavaszán a Giolitti-kormány⁷ elhatározta, hogy a fasisztát parlamenti választás útján az állam legitim részévé teszi, és a fasisztát vezetőket parlamenti képviselőhöz juttatja. 1921 áprilisában a király feloszlatta a parlamentet és kiírta az új választásokat. A választási harc megvívására Giolitti a fasisztákkal bővítette ki választási szövetségét, amely az összes konzervatív, jobboldali pártot tömörítette. A konzervatív alkotmányos pártok és a fasiszták közös blokkja, amely Nemzeti Blokk néven indult, nem fogalmazott meg külön programot. A szövetség egyetlen alapelve, a munkás és parasztellenességen nyugodott. A választási harcot (amelyet a fasiszták csak úgy tekintettek, mint a polgárháború egy epizódját), a fasiszták heves terrorja kísérte: a választási küzdelem során 1921. április 8-tól május 14-ig, alig több mint egy hónap alatt 105-en meghaltak, 431-en pedig megsebesültek az összetűzésekben. A terror ellenére az 1921. május 15-én lezajlott választásokon a Nemzeti Blokk pártjai megszerezték ugyan a parlament 535 helyének többségét, 275 helyet,⁸ de külön-külön még mindig elmaradtak a szocialisták képviselői mögött. A választás megbuktatta a Nemzeti Blokkot életre hívó *Giolittit* és kormányát, helyét pedig a szocialis-reformista párt vezetője, *Bonomi*⁹ vette át, akit egykor (1912-ben) a líbiai háború támogatása miatt éppen Mussolinin követelésére zártak ki a Szocialista Pártból. Kormányában – a fasiszták kivételével – a Nemzeti Blokk, valamint a Néppárt képviselői vettek részt. A Szocialista Párt a terror ellenére 123 mandátumot szerezve még mindig a parlament legnagyobb pártja maradt.

Ennek megfelelően augusztus 3-án a Szocialista Párt vezetőségének és parlamenti csoportjának egyes tagjai, valamint az Általános Munkásszövetség, továbbá a fasciók

2. ábra. A FASISZTA MILÍCIA ESKÜTÉTELE

Nemzeti Tanácsa és a fasiszták parlamenti csoportja Megbékélési Paktumot kötött. Ebben kötelezettséget vállaltak, hogy „nyomban munkához látnak” a fenyegetések, tettelegességek, megtorlások, büntetőakciók, bosszúállások, zsarolások és személyi erőszakosságok megszüntetéséhez. A paktumban rögzítették, hogy minden tartományban

2-2 szocialista és fasiszta képviselőből álló döntőbizottságot hoznak létre, amelynek elnöke közös megállapodással választott. A paktum megállapodásai azonban csak papíron léteztek, gyakorlati megvalósulását azonban mind a Szocialista Párt, mind a fasiszták többsége megghiúsította.

Néhány hónappal korábban már felmerült egyes fasiszta csoportokban, hogy időszerű lenne a mozgalmat formálisan is párttá szervezni, amely egységes program és taktikai elvek alapján működne. Mussolini felkarolta a javaslatot, s 1921 szeptemberében hozzáfogott a pártszervezési kampányhoz. A fasiszták pártalakuló kongresszusa november 7-én nyílt meg Rómában, ahol világra segítették a Nemzeti Fasiszta Pártot. A párt szervezeti szabályában elrendelték, hogy minden fasciónak rohamosztagokat kell létrehoznia abból a célból, hogy elejét vegye az ellenfél erőszakos cselekményeinek. A rohamosztagokat egységes katonai alakulatokká szervezte. Több osztag egy centúriát, több centúria egy cohors, több cohors pedig egy légiót alkotott, amely egy konzul parancsnoksága alatt állott. A fasiszta haderő tagjai fekete egyenruhát viseltek. Római mintára kétféle milíciát szerveztek: a principi (fő) csoportok alkották az aktív milíciát, míg a triari csoportok a tartaléksereget biztosították. Ezenkívül a 15–18 éves fiúk részére „ifjúsági élcsapatok”, valamint a nők számára „női gárdák” szervezését is előirányozták. Ezenkívül meghatározták a Fasiszta Párt céljait. A párt követeli: a pénzügyi mérleg megjavítását a legszigorúbb takarékoság alapján, a közigazgatás decentralizálását és a bürokrácia felszámolását, az állami támogatás megvonását minden olyan vállalatától, amely az állam és a nemzet számára nem hasznos, az adórendszer egyszerűsítését, a közmunkák megszüntetését és új közmunkaterv kidolgozását a katonai, műszaki és gazdasági szükségletek szerint. Ez a program több olyan elvet tartalmaz, melyet a háború előtt a nacionalisták vallottak magukénak. Ugyanakkor tartalmaz „modern” megoldásokat, reformokat követeltek és a tömegek számára egy új állami és társadalmi lét körvonalait mutatták.

A marcia su Roma – menetelés Róma felé

Mussolini egyetlen esélye a hatalom megszerzésére a liberális állam válságának elmélyülése volt. S ha ez bekövetkezik, akkor – mint az egyetlen elhasználatlan politikai tényező – magához ragadhatja a hatalmat. Mussolini kettős tevékenységet kezdett folytatni. Mind a terrorizmus módszereit, mind a parlamentarizmus eszközeit felhasználta célja elérése érdekében. A fasiszták legnagyobb ellenfele az Olasz Szocialista Párt 1922

októberére elveszítette tagságának mintegy felét, a szocialista szakszervezetek tagsága pedig, több mint kétmillióról nyolcszázezerre esett vissza. A munkások többsége passzívvá vált és elkeseredett, némán, lényegében tétlenül szemlélte az eseményeket. Az 1921-es Bonomi-kormány megbukott, és Facta¹⁰ lépett a koalíció élére. A parlamenti helyzet ezután úgy alakult, hogy Facta kormányának megbuktatásához elegendő volt, ha a fasiszta csoport együtt szavaz a baloldallal. A kormány megbuktatását két esemény követhette: az új választás kiírása, illetve az, hogy Giolittinak sikerül szélesebb kormányzati bázist összehoznia, és ismét ő lép uralomra. Mindkét változat magában foglalta a kormányba való bekerülést, de ezt mindkettő csak kisebbségként tette volna lehetővé. Mindenesetre Mussolini most Giolittit látta legnagyobb ellenfelének, és így arra törekedett, hogy neki vessen gáncsot. Ekkor határozta el a nagy tömegdemonstrációt, a parlamenten kívüli nyomást, a „Róma felé menetelés” megszervezését. Ezt nem azzal a céllal tette, hogy polgárháborút kezdeményezzen, s hogy valóban bevonuljon Rómába, hanem azzal, hogy Giolittit megakadályozza a kormányalakításban. Ha ez sikerül – gondolta – maga alakíthat kormányt.

Ezekben az októberi napokban Mussolini számos taktikai lépést is tett: tárgyal minden kormányképes polgári politikussal. Factával elhitette, hogy amennyiben kormányon marad, ő kész tárcát vállalni kabinetjében. Salandrát,¹¹ a liberális tábor potenciális miniszterelnök-jelöltjét az utolsó pillanatig abban a hitben ringatta, hogy a „játék” egy Salandra–Mussolini-kormányzat megalakításáért folyik. Október 12-én született meg az elhatározás: meg kell szervezni a döntő akciót. E napon Mussolini tárgyalásra hívta a fasiszta fegyveres alakulatok néhány vezetőjét, és elhatározták, hogy az akciót egy négytagú bizottság veszi kézbe. Tagjai: Bullo De Vecchi, De Bano, Bianchi. Ő maga Nápolyba indult, s útközben megállt Rómában, hogy találkozzék Salandrával, és megerősítse közös kormányalakításukhoz fűzött reményében. Ezután a nápolyi fasiszta nagygyűlésen bejelentette a tervezett államcsínyt.

Közölte, hogy a felajánlott kormánypozíciók nem elégítik ki: „a fasiszták nem járnak a cselédlépcsőn”.¹² Marad tehát az erőszak. Közben a négytagú vezérkar megállapodott abban, hogy a mozgósítást 27-én elkezdik, majd a „kellő pillanatban” kiadják a parancsot a Rómába indulásra. Délután Olaszország számos városában, először Cremonában, Pisában, Firenzében, majd egész Észak- és Közép-Olaszországban megkezdődött a „felkelés”. A fasiszták mindenütt felvonultak a városháza, a telefonközpont, a laktanyák és más középületek elé, hogy birtokukba vegyék, de harcra sehol sem került sor. A „fasiszta forradalom” mindenhol a legnagyobb szívéllyesség közepette bontakozott ki. A polgári hatóságok az első felszólításra ellenállás nélkül átadták az épületeket és a hatalmat a fasisztáknak. Ahol némi ellenállás mutatkozott, a fasiszták félreálltak. Triesztben a fasiszta vezetők éppen együtt ittak a tábornokokkal és a vezető

3. ábra. III. VIKTOR EMÁNUEL OLASZ KIRÁLY

hivatalnokokkal, amikor a mozgósítási parancs megérkezett. A legjobb hangulatban tré-fálkoztak azon, hogy most lőniük kellene egymásra, és nyugodtan tovább ittak. Rómában szintén mozgósították a fasisztákat, de a parancs szerint csak tüntetniük kellett. A fasiszta „haderő” a tartalékokkal együtt mintegy 40-50 ezernyi volt, s ebből alig harmincezer vonult fel. Ez a harmincezer főnyi hadsereg, amely egyetlen ágyúval sem rendelkezett, s amelynek sem ellátása, sem utánpótlása nem volt megszervezve, hiányos fegyverzettel, leginkább csak gumibotokkal felszerelve, végül tönkreázva a tartós esőzésben, egészében inkább egy üldözött rablóbandára hasonlított, mintsem támadó seregre. Mivel Róma felé szünetelt a vasúti közlekedés, az összes alegység a fővárostól 30-40 km-re megállt, és várta a támadó parancsot, amely azonban sohasem érkezett meg, mert közben Róma önként behódolt. Október 27-ről 28-ra virradó éjszakán Facta tárgyalta III. Viktor Emánuel¹³ királlyal. Megegyezték abban, hogy kihirdetik az ostromállapotot, s az erről szóló okmányt Facta reggel aláírásra készen terjeszti a király elé, s egyidejűleg a római helyőrség parancsnokának utasítást ad Róma védelmére. Október 28-án reggel nyolc órakor Facta a király elé terjesztette az ostromállapot kihirdetéséről szóló okmányt, amelynek végrehajtására az éj folyamán minden intézkedést megtettek. És ekkor „váratlan” fordulat történt: a király megtagadta az okmány aláírását, s ezt Facta ellentmondás nélkül tudomásul vette. A király pálfordulásának okait többféleképpen magyarázzák. Állítólag maga Facta is csak nagyon kevés meggyőződéssel terjesztette a király elé az okmányt, és valójában ő beszélt rá a visszautasításra, hogy azután maga egyezzen meg Mussolinivel, mint arra rögtön kísérletet is tett. Más magyarázatok szerint a királyt egész éjjel legfőbb tanácsosai és bizalmasai vették körül, akik rémképeket festettek előtte a fasiszták mozgósításáról.

A király a délután folyamán hivatalosan megbízta Salandrót kormányalakítással, majd Mussoliniért üzent. De ő kijelentette: csak akkor jön Rómába, ha megbízást kap a kormányalakításra. 28-án egész nap megbeszélések folytak, egy esetleges Salandra–Mussolini kormányról. Mussolininak, hogy megpuhítsák, még a belügyi tárcát is felajánlották. Aztán 29-én már egyenesen könyörgőre fogták, de Mussolini már biztos volt a dolgában. Ekkor Salandra visszaadta megbízását, s közölték Mussolinival, hogy a király őt bízta meg az új kormány megalakításával.

A totális fasizmus kiépítése

Mussolini hatalomra jutását követően a fasiszta államnak két periódusát kell különválasztanunk. Az egyik 1922 novemberétől 1925 januárjáig tartott, a másik 1925. január 3-án kezdődött. Az első periódusban nem történtek lényeges, forradalmi változások. Az olasz élet alapjait képező intézmények nem változtak. Mussolini ebben az időszakban még hajlandó a liberális és néppárti miniszterekkel való együttműködésre. Eközben az országban folytatód-tak az erőszakos akciók a szocialisták, a kommunisták és mindazok ellen, akik nem fasiszták. A politikai élet terén Mussolini először megszerezte a képviselőház bizalmát, kormánya részére 306 szavazattal 116 ellenében, és egyidejűleg teljhatalommal ruházták fel. Formá-lisan tehát parlamenti felhatalmazás szerint cselekedett, de közben azon tevékenykedett, hogy saját bizalmi embereiből álló képviselőházat hozzon létre. Ekkor született meg az 1923. november 18-i választási törvény, amely szerint a vezető listán $\frac{2}{3}$ -os többséget kell elérnie, s ezért a többi listánkon elegendő a viszonylagos többséget elérni, nem szükséges az abszolút többség. 1924. április 6-án megtartott szavazást a fasiszták terrorja kísérte. A választás

eredménye mégsem hozta meg Mussolininek a totális győzelmet. A mintegy hét és fél millió szavazatból a fasiszták kereken négy és fél milliót (65%), a parlament 535 helyéből 374-et szereztek meg.¹⁴ A többi párt együttesen mintegy három millió szavazatot kapott, így a fasisztáknak még mindig jelentékeny számú nem fasiszta képviselővel kellett számolniuk a parlamentben, noha a választási törvény értelmében a nem fasiszta pártok jóval kevesebb mandátumhoz jutottak, mint ha arányos elosztás érvényesült volna. Még ennek a periódusnak meghatározó eseménye a Matteotti-ügy, és az ezt követő válságidőszak. *Giacomo Matteotti* vezető szocialista képviselő, és a fasizmus egyik legjelentősebb ellenfele volt. Politikai nézeteinek talán legerősebb motívuma a humanizmus volt. Az ő esetében a fasiszták elleni fellépés nemcsak egy pártvezér politizálását és taktikáját jelentette, az ellenséges alakulattal szemben, hanem egyúttal a magát függetlennek érző egyén szinte ösztönszerű lázadását a szervezett barbarizmus ellen: Matteotti tipikusan gyakorlati, aktív politikus alkat volt, nem pedig olyan elméleti ember aki elkeseredett, belső ellenállását pusztán tudományos, elméleti síkon levezethette volna. 1924. május 30-án heves támadást intézett a képviselőházban a kormány ellen, az áprilisi választásokon elkövetett túlkapások miatt. Néhány nap múlva (június 10.) a fasiszták elrabolták Rómában, a nyílt utcáról, és holtteste csak néhány hét múlva került elő. Az mindenki számára világos volt, hogy a tetteseket Mussolini körül kell keresni. Több történész is megállapította, hogy az akció előkészítése és végrehajtása között lényeges különbségek mutatkoznak. Túlságosan hosszadalmas, széleskörű és gondos volt az előkészítés, hogysen egyszerű „megleckéztetésre” lehetne gondolni. Valószínűleg az eredeti terv Matteotti külföldre szöktetése lehetett. Ott akartak végezni vele, úgy tüntetve fel halálát, mint külföldi fasiszta emigránsok bosszúját azokért a gyilkosságokért, amelyeket Svájcban, Franciaországban állítólag a szocialisták követtek el fasiszták ellen. Matteotti eltávolításának ez olyan módja lett volna, ami közvetlenül nem érinti Mussolinin és kormányát, és mégis „kivonja a forgalomból” azt az embert, aki útjában áll a fasizmusnak. Ez a „félresikerült” emberrablás, viszont átalakította a politikai mezőnyt és új helyzet elé állította mind a pártokat, mind az állami és társadalmi tényezőket.

1924. június 14-én az ellenzéki pártok úgy döntöttek, hogy elhagyják a parlamentet, s mindaddig nem vesznek részt a törvényhozás munkájában, amíg nem teljesítik követeléseiket. Az ülésen elhatározták Mussolini lemondatását, a milícia felosztatását és az alkotmányos rendszer visszaállítását. Ezt az antifasiszta szövetséget az ókori római történet analógiájára *aventinusi blokknak* nevezték. E kritikus periódusban a fasizmus soraiban is kétségtelen jelek mutattak a felbomlás felé. Június 14-én a kormány négy minisztere benyújtotta lemondását, s nyilatkozatában a nemzeti megbékélésen munkálkodó új kormány megalakulását sürgette. Mussolini ügyes elhatározással kiaknázta az ellenzék parlamenti távozásával előállított új helyzetet: felismerve, hogy lépésével az ellenzék saját magát fosztotta meg a legalkalmasabb fórumtól, ahol kifejezést adhatott tiltakozásainak, június 16-án, az évi költségvetés tárgyalása után bizonytalan időre elnapoltatta a képviselőház munkáját, aminek kettős sikert könyvelhetett el. Egyrészt az alkotmányos formák megsértése nélkül megszabadította kormányát a parlament kontroljától, másrészt a törvényhozás szüneteltetésének felelősségét az ellenzékre hárította. Az ellenzék mindvégig alatta maradt a történelmi pillanat által diktált feladatoknak. Bár az ország közvéleményének többsége morális felháborodásában a fasiszták ellen fordult, az ellenzékől mi sem állt távolabb, mint hogy mozgósítsa és harcba hívja a tömegeket. Így az ellenzék szembeszegülése a fasizmussal, lényegében megmaradt

4. ábra. A MILICIA FELVONULÁSA
A PIAZZA VENEZIÁN

kijelentem itt, e gyülekezet színe előtt, és az egész olasz nép színe előtt, hogy egymagam vállalom a politikai, erkölcsi és történelmi felelősséget mindazért, ami történt.¹⁶ És ami történni fog, tehetnék hozzá, hiszen ezt követően már feladja a nem fasisztákkal való együttműködés taktikáját is: a teljes hatalom a fasiszták kezébe került. És ezzel elérhetünk az 1925–26-os törvények időszakához, melyekkel jelentősen előrehaladt a totális állam kiépítésének folyamata.

Egyik alapvető törvény az 1925. december 24-i, ami a kormányfő sajátos helyzetére vonatkozik. „A kormányfőt... a király nevezi ki és hívja vissza; a kormányfő a kormány általános politikai irányvonalaért a királynak felelős...¹⁷ Ezzel megszűnt a miniszterelnöknek a parlamenttel szembeni felelőssége. A képviselőház akár megszavazza a bizalmat, akár nem, a kormányfő hivatalában marad. Ugyanennek a törvénynek a 6. cikkelye kimondja, hogy semmilyen kérdést nem lehet a parlament elé terjeszteni a kormányfő előzetes jóváhagyása nélkül. Ily módon tehát minden politikai vita elkerülhető. 1926. november 5-én a minisztertanács „kivételes törvényeket” fogadott el. A rendszerrel szemben álló valamennyi pártot, szövetséget, szervezetet feloszlatták. Az „államvédelmi törvény” keretében

5. ábra. AZ OLASZ KORMÁNY TAGJAI 1926-BAN: (BALRÓL JOBBRA) FEDELE KULTUSZMINISZTER, CHIANO KÖZLEKEDÉSI MINISZTER, BELUZZO NEMZETGAZDASÁGI MINISZTER, VOLPI GRÓF PÉNZÜGYMINISZTER, LANZA DI SCALIA HERCEG GYARMATÜGYI MINISZTER, ROCCO IGAZSÁGÜGYMINISZTER

a fasiszta állam elleni vétségekre bevezették a halálbüntetést. Létrehozták a Különleges Törvényszéket, amelynek egyedüli illetékessége a politikai perek tárgyalására terjedt ki. Két éven át a „belpolitikai élet” krónikáját ennek a törvényszéknek a perei szolgáltatták. A fasiszta állam biztonságának védelmére elrendelték a politikai titkosrendőrség az OVRA (Organizzazione Vigiliana di Repressione Antifascista) felállítását. Ezek után törölték a szocialista és kommunista képviselők mandátumát, akiket már előzőleg letartóztattak.

Az aventinusi képviselőknek a parlamentből való eltávolítása után formálisan még megmaradt a parlament mint választott képviselői szerv, s megmaradt a király által kinevezett szenátus is. Ám ez után csak fasiszták foglalták el a padosorokat. 1927. november 10-én a Fasiszta Nagytanács megtárgyalta és elfogadta az új parlamenti törvény tervezetét, amely szerint a polgári demokratikus népképviselői rendszert és a parlamenti választások rendszerét megszüntették, és a képviselők kinevezésének, valamint a kinevezett képviselők, népszavazás útján történő jóváhagyásának rendszerével cserélték fel. Az új parlamenti rendszer szerint a képviselők számát országosan 400 főben szabták meg. A képviselőket a fasiszta szakmai szervezeteknek, valamint az országos jelentőségű kulturális, művelődésügyi, propaganda és jótékonyági szervezeteknek kellett kijelölniük. A 400 képviselő végleges kinevezése a Nagytanács kizárólagos joga volt. A Nagytanácsot is átalakították, és szervesen beépítették az államhatalomba. Ez a törvény „A fasizmus Nagytanácsának rendszere és jogköre” nevet kapta. Ez kimondta, hogy a Fasiszta Nagytanács „csúcsszervezet, amely (...) a rendszer egész tevékenységét koordinálja és integrálja.”¹⁸ A törvényt 1928. december 9-én fogadták el. Tagjait 1926-tól a fasiszta pártkongresszus választotta meg egy Mussolini által szerkesztett lista alapján. A totális állam kiépítésének befejező szakaszában a fasizmus komoly sikerként könyvelhette el, hogy az egyházzal évek óta (1926-tól) folyó tárgyalások eredménnyel zárultak. A Vatikán részéről *Francesco Pacelli*, a későbbi XII. Pius bátyja, fasiszta oldalról *Domenico Barone* államtanácsos, majd halála után maga Mussolini folytatta a megbeszéléseket. Az 1929. február 11-én megkötött Lateráni egyezmény értelmében, Róma meghatározott pontján megalakult a „Citta del Vaticano” a Vatikán városállam, melynek teljhatalmú vezetője a pápa. Elismerte továbbá a Szentszéknek minden nemzetközi kérdésben való teljes szuverenitását. Ezt a politikai megállapodást egészítette ki, egy pénzügyi megállapodás. Eszerint az olasz állam kötelezte magát, hogy az egyezmény megkötésekor kifizet a Szentszéknek 750 millió lírát, továbbá létbe helyez egymilliárd névértékű államkötvényt.

A pápa (XI. Pius) egyik beszédében a lateráni szerződésről szólva kijelentett: „Minket is nagy érdeklődéssel és nemes lélekkel meghallgatott a másik fél. És talán szükség volt egy olyan emberre, mint az akivel a gondviselés összehozott bennünket...”¹⁹ A gondviselés embere pedig nem volt más, mint Mussolini. Mára már némi túlzásnak tűnhet XI. Pius ezen kijelentése. Bár az tény, hogy az olasz gazdasági élet a 1920-as években valamelyest konszolidálódott. Mindemellett Mussolinire a történelem az alapvető emberi jogok eltiporójára, és a demokrácia meggyalázójára emlékezik vissza.

Felhasznált irodalom

- B. LÓRINCZ ZSUZSA (szerk.): *A vatikáni magyar követ jelenti*. Budapest, 1969.
 ÁRKUS ISTVÁN: *Itáliai katonacsizma*. Budapest, 1985.
 FEDERICO CHABOD: *Olaszország története. 1918–1948*. Budapest, 1967.
 KIS ALADÁR: *A duce*. Budapest, 1989.
 KIS ALADÁR: *Az olasz fasizmus története*. Budapest, 1970.
 ORMOS MÁRIA: *A Matteotti-ügy*. Budapest, 1973.
 ORMOS MÁRIA: *Mussolini*. Budapest, 1987.
 SZÁNTÓ KONRÁD: *Egyháztörténelem*. IV. köt. Budapest, [é. n.]

Jegyzetek

- ¹ Avanti (ol. *előre*): Olaszországi napilap, az Olasz Szocialista Párt központi orgánuma. 1897 óta jelenik meg Rómában. Az olasz fasizmus idején (1926–1943) külföldön jelent meg. 1943-ban újjraalapították.
- ² Chabod: i. m. 45.
- ³ Uo. 55.
- ⁴ *Squadrimus*: A Pó-síkságról kiindult terrorista ellenforradalom, amely valamennyi a munkás- és parasztmozgalomhoz tartozó szervezet és intézmény ellen irányult.
- ⁵ Kis: A duce. 140–143.
- ⁶ Uo. 144.
- ⁷ Giovanni Giolitti (1842–1928): a liberális párt vezetője, 1892–1893, 1903–1905, 1906–1909, 1911–1914, 1920–21 között miniszterelnök. Haláláig határozottan szemben áll Mussolinivel.
- ⁸ Ormos: i. m. 150.
- ⁹ Ivano Bonomi (1873–1951): 1912-ig a szocialista párt tagja, majd csatlakozott a reformistákhoz. Az első világháború alatt miniszter, 1921. július – 1922. február között miniszterelnök. Mussolini ellenzékének aktív tagja. 1944. július – 1945. június között újra miniszterelnök.
- ¹⁰ Luigi Facta (1861–1930): néppárti politikus, 1922 februárjában miniszterelnök.
- ¹¹ Antonio Salandra (1853–1931): jobboldali liberális politikus, 1914–16 között miniszterelnök. 1925-ben visszavonul.
- ¹² Ormos: i. m. 170.
- ¹³ Viktor Emánuel III. (1869–1947) 1900-tól 1946-ig olasz király.
- ¹⁴ Kis: Az olasz fasizmus... 179.
- ¹⁵ Kis: A duce. 223.
- ¹⁶ Chabod: i. m. 77.
- ¹⁷ Uo. 77.p.
- ¹⁸ Kis: Az olasz fasizmus... 195.
- ¹⁹ Chabod 83.